

Вітвицька С. С. Розвиток творчого мислення майбутніх магістрів освіти як умова їх творчої самореалізації // Андрагогічний вісник: Наукове електронне періодичне видання. – Випуск 5. – 2014. – С. 88-96.

УДК 377.34

Вітвицька С. С.,
доктор педагогічних наук, професор,
професор кафедри педагогіки
Житомирського державного університету імені Івана Франка

РОЗВИТОК ТВОРЧОГО МИСЛЕННЯ МАЙБУТНІХ МАГІСТРІВ ОСВІТИ ЯК УМОВА ЇХ ТВОРЧОЇ САМОРЕАЛІЗАЦІЇ

У статті аналізуються поняття «мислення», «творче мислення», «творча самореалізація майбутнього педагога», «розвивальне середовище», «підготовка магістрів освіти до створення розвивального середовища у закладах освіти», «готовність магістрів освіти до формування розвивального середовища у загальноосвітньому закладі», висвітлюється досвід формування готовності майбутніх магістрів освіти до створення розвивального середовища в умовах університетської освіти.

Ключові слова: мислення, творче мислення, творча самореалізація майбутніх магістрів освіти, розвивальне середовище, підготовка майбутніх магістрів освіти до створення розвивального середовища у загальноосвітній школі, готовність педагога до формування розвивального середовища у закладах освіти.

В статье анализируются понятия "мышление", "творческое мышление", "творческая самореализация будущего педагога", "развивающая среда", "подготовка будущего учителя к созданию развивающей среды в общеобразовательной школе", "готовность педагога к формированию развивающей среды в общеобразовательном заведении", освещается опыт формирования готовности будущих учителей к созданию развивающей среды в условиях университетского образования.

Ключевые слова: мышление, творческое мышление, творческая самореализация будущего педагога, развивающая среда, подготовка будущего учителя к созданию развивающей среды в общеобразовательной школе, готовность педагога к формированию развивающей среды в общеобразовательном заведении.

In the article concepts "thinking", "creative thinking", "creative self-realization of future teacher", "developing environment", "preparation of future teacher to creation of developing environment at general school", "readiness of teacher, are

analysed to forming of developing environment in general establishment", experience of forming of readiness of future teachers is illuminated to creation of developing environment in the conditions of university education.

Keywords: *thinking, creative thinking, creative self-realization of future teacher, developing environment, preparation of future teacher to creation of developing environment at general school, readiness of teacher to forming of developing environment in general establishment.*

Процеси відтворення інтелектуального та духовного потенціалу українського народу в контексті становлення державності та демократизації суспільства, потреби виходу вітчизняної науки і культури на світовий рівень, вимагають подальшої розбудови університетської освіти.

Сучасне українське суспільство ставить завдання формувати людину «нового покоління», яка б відмовилася від застарілих стандартів і стереотипів, індивідуальність, що здатна творчо мислити, самостійно приймати рішення і відповідати за їх виконання, брати активну участь у житті суспільства, розв'язувати складні проблеми сьогодення.

Відповідальність за виховання такої людини держава покладає на освіту. Ключова роль у розв'язанні цього складного завдання належить вищій педагогічній освіті.

Масштабність, стабільність ринку праці для педагогічних фахівців завдяки євроінтеграційним процесам, посилення ролі вищої освіти в умовах науково-технічної та науково-технологічного прогресу зумовлюють сталу потребу у вчителях, здатних творчо мислити і створювати розвивальне середовище у загальноосвітньому закладі та актуалізують дослідження в цьому аспекті.

Предметом дослідження українських і зарубіжних учених стали розвиток творчого мислення учнів та підготовка вчителя до розвитку творчого мислення учнів (А. Брушлінський, Л. Виготський, В. Давидов, Л. Занков, О. Леонт'єв, С. Рубіншейн, В. Сухомлинський, К. Ушинський, І. Якиманська та ін.); теоретичні засади формування та розвитку творчої активності вчителя й учнів (Д. Богоявлінська, Л. Єрмолова-Толина, О. Лук, О. Матюшкін, С. Сисоєва, Є. Торранс та ін.); психологічні теорії професійного розвитку (Е. Берн, Д. Сьюпер, Дж. Голланд, Е. Еріксон, Е. Гінзберг, Є. Клімов та ін.); концептуальні положення визначення особистісних структур, що забезпечують готовність і виступають механізмами процесу самореалізації майбутнього педагога та створення умов для його творчої самореалізації (Л. Ведернікова, Т. Гура, К. Дурай-Новакова, С. Максименко, В. Осьодло та ін.).

Метою цієї статті, як складової нашого дослідження, є аналіз понять «творче мислення», «педагогічна творчість», «творча самореалізація майбутнього педагога», «розвивальне середовище», «готовність педагога до формування розвивального середовища у загальноосвітньому закладі»; висвітлення досвіду формування готовності майбутнього вчителя до створення розвивального середовища у загальноосвітньому закладі в умовах

університетської освіти.

Проблема мислення цікавила людство дуже давно, цією проблемою займалися філософи, фізіологи, психологи і педагоги.

Уперше мислення стало предметом вивчення ще у давньогрецького філософа Парменіда, який розглядав його як спосіб пізнання, що веде до істини (на відміну від почуттів, сприймання, що приводять до власної думки). Аристотель створив учення про форми та структуру мислення і розкрив діалектику переходу від відчуття до думки. Епікур та Лукрецій розглядали ідеальний зміст мислення (ідеї, поняття) як обумовлений матерією, як закарбування зовнішніх впливів. Німецька класична філософія, що розвинула ідеальне розуміння мислення, висунула плідну ідею активності суб'єкта в мисленні, яка мала великий вплив на формування матеріалістичної концепції мислення.

Представники сучасної психологічної науки, зокрема А.В.Петровський, А.В.Брушлінський, В.П.Зінченко, О.М.Леонтьєв, визначають мислення як соціально обумовлений, безпосередньо пов'язаний з мовою психічний процес пошуків та відкриття нового, процес опосередкованого та узагальненого відображення дійсності в ході аналізу та синтезу.

У працях видатних педагогів-новаторів значна увага приділяється мисленню як невід'ємній частині навчально-виховного процесу. В.О. Сухомлинський у книзі "100 порад учителю" відзначає: "... процес навчання – це праця мозку... культура мислення, якою діти оволодівають у процесі вивчення якогось предмету, накладає відбиток на всю розумову працю в процесі навчання" [6, с. 420]. Великого значення В.О. Сухомлинський надає й елементам дослідництва як необхідній умові розвитку самостійності та творчості в навчальній діяльності учнів.

"Коли я чую слова творча праця педагога, мені завжди згадується перша ідея, що оволоділа нашим колективом, надихнула на пошуки, які продовжуються і зараз: дітей треба вчити мислити – це важливий бік педагогічного процесу не тільки на уроці, але й скрізь, де відбувається духовне спілкування педагога і дитини" [6, с. 425].

К. Ушинський підкреслює роль самостійного одержання знань у процесі мислення : "...не вміти висловлювати свої думки – недолік, але не мати власних думок – ще більший недолік; самостійні думки витікають тільки із самостійно отриманих знань" [7, с. 322].

Виділяють декілька класифікацій видів мислення. За ступенем новизни та оригінальності виділяють: репродуктивне (шаблонне) – відтворююче мислення; творче – мислення, в якому вирішується проблема, виробляється нова стратегія, знаходиться нове, раніше невідоме.

Проблема творчості, розвитку творчого мислення є однією з найактуальніших у сучасній психології та педагогіці.

Її вивченню присвячено багато наукових праць видатних учених, таких як Г.С.Костюк, Д.Ф.Ніколенко, А.В.Петровський, М.М.Поспелов, В.Д.Шадриков, С.Л.Рубінштейн, Л.М.Фрідман, Б.І. Коротяєв. Ці автори у визначенні таких явищ, як творче мислення, пізнавальна творчість, йдуть від

слова “творити”, яке в загальновідомому розумінні означає знаходити та створювати щось таке, що не зустрічалось у минулому досвіді – індивідуальному або суспільному.

У своєму дослідженні ми виходимо з того, що головною особливістю, важливим показником творчого мислення є нестандартність, уміння охопити дійсність в усіх її відношеннях, уміння переносити знання з одного предмета на інший, пов’язувати один об’єкт із іншим... Звідси величезна роль знань і вмінь у творчому мисленні. Необхідною частиною творчого мислення є пізнавальний інтерес. Якщо викладач хоче, щоб у процесі навчання студенти активно мислили і розвивали пізнавальні здібності, він обов’язково повинен формувати та завжди підтримувати в них пізнавальний інтерес. Невід’ємним елементом творчого мислення є такі психічні процеси, як увага, пам’ять та творча уява. Базою, необхідною передумовою для розвитку творчого мислення вважають якості розуму, що є проявом різниці мислительних здібностей студентів, тобто властивостей функціональних систем, які реалізують пізнавальні й психомоторні процеси. Вони мають індивідуальну міру прояву, яка виявляється в успішності та якісній неповторності виконання діяльності (В.Д.Шадриков).

З.Н.Калмикова виділяє такі якості розуму: глибину, поверховість, гнучкість, інертність, стійкість, нестійкість, свідомість, несвідомість, самостійність розуму, наслідуваність.

Дослідження та визначення рівня розвитку цих рис дає викладачу можливість ефективно побудувати навчально-виховний процес, намітити шляхи розвитку пізнавальних якостей розуму і формувати на цій основі творче мислення.

Високий ступінь сформованості позитивних якостей розуму є важливою умовою розвитку творчих здібностей студентів.

У своєму дослідженні ми виходимо з того, що основними критеріями творчості в пізнавальній діяльності студентів магістратури є: самостійність (повна або часткова); пошук можливих варіантів досягнення цілі; створення в процесі досягнення цілі нового продукту. Ступінь повноти самостійності, пошуку і створення продукту визначає рівні творчості – низький, середній і високий.

Розвиток мислення людини починається з народження і продовжується все життя.

У вітчизняній психології до поняття “розвиток творчого мислення” є декілька підходів. Л.С. Виготський висунув гіпотезу про походження внутрішніх розумових процесів від зовнішньої діяльності. П.П. Блонський вказував, що розвиток мислення пов’язаний із загальним розвитком дитини: дія приходить у думку, думка породжує дії – такою є діалектика динамічних підходів і зв’язків між волею і мисленням.

Ці погляди хоча й не співпадають в усьому, але розкривають ті чи інші сторони поняття розвитку мислення з позиції діалектичного розуміння процесу мислення людини. Однак є і розходження у визначенні провідного компоненту розвитку мислення. Так В.В.Давидов зводить розвиток мислення

до вміння діяти без наочної опори “в розумі”; Л.В.Занков – до розвитку аналітичного спостереження й успіхів у формуванні понять; М.О.Менчинська – до зміни рівня аналізу і синтезу при рішенні мислительної задачі; Я.А.Пономарьов – до протікання окремих якісно відмінних етапів формування внутрішнього плану дій в єдності із зовнішнім. Ці етапи фіксуються за допомогою деяких показників (тестів).

С.Л.Рубінштейн визначив процес мислення як складну аналітико-синтетичну діяльність, що включає в себе аналіз проблемної ситуації, відтворення знань, необхідних для розв'язування задачі, перенесення засвоєних способів дій; П.Я. Гальперін висунув гіпотезу поетапного формування розумових дій, при яких перехід від зовнішньої дії до внутрішньої включає в себе чітко визначені етапи.

Розвиток творчого мислення майбутнього магістра освіти у процесі навчання – це формування і вдосконалення всіх видів, форм та операцій мислення, вироблення вмінь та навичок для застосування законів мислення в пізнавальній діяльності, а також умінь здійснювати перенос прийомів мислительної діяльності з однієї галузі знань в іншу.

На нашу думку, розвиток мислення – це не проста зміна видів і форм мислення, а їх перетворення, вдосконалення в ході засвоєння все більш абстрактної й узагальненої інформації.

Для викладача розвивати мислення студентів – означає:

1)розвивати всі види і форми мислення: практично-дійове, наочно-образне, словесно-логічне, емпіричне і теоретичне, дискусійне й інтуїтивне, продуктивне та репродуктивне – і стимулювати перехід їх із одних в інші;

2)формувати і вдосконалювати мислительні операції (аналіз, синтез, порівняння, узагальнення, класифікацію);

3)розвивати вміння: виділяти суттєві властивості предметів і абстрагувати їх від несуттєвих; знаходити головні зв'язки і відношення речей та явищ навколишнього світу; робити правильні висновки з фактів і перевіряти їх; доводити істинність своїх суджень і спростовувати хибні умовиводи; розкривати суть основних форм правильних умовиводів, викладати свої думки послідовно і доказово;

4)формувати вміння здійснювати перенесення операцій і прийомів мислення з однієї області знань в іншу; передбачати розвиток явищ і робити обґрунтовані висновки;

5)стимулювати процес переходу від мислення, заснованого на формальній логіці, до мислення, заснованого на діалектичній логіці; вдосконалювати вміння з використання законів і вимог формальної та діалектичної логіки в навчальній і пізнавальній діяльності учнів.

Отже, розвивати творче мислення означає здійснювати розвиток його складових, тобто всіх його видів і форм мислительних операцій, процедур пізнання, логічних умінь та прийомів у процесі засвоєння системи наукових знань, передбачених вузівською або шкільною навчальною програмою.

Педагогічне управління процесом розвитку мислення студентів може досягти своєї мети лише тоді, коли забезпечується єдність раціонально

відібраного і дидактично обробленого змісту та адекватних і добре відпрацьованих мислительних операцій; соціально значущих мотивів навчально-пізнавальної діяльності студентів і врахування індивідуальних особливостей їх мислення. Таке керування потребує від викладача широкої ерудиції, глибоких знань свого предмета, достатнього кругозору в області логіки і вікової психології, творчого мислення, вміння правильно враховувати вікові та індивідуальні особливості студентів.

Мислення майбутнього вчителя необхідно не тільки стимулювати, але й постійно розвивати, оскільки це головна умова його професійної самореалізації.

У педагогічних дослідженнях В. Гупаловської, Н. Сегеди професійна самореалізація розглядається як реалізація потенціалу особистості у професійній сфері, самореалізація у професійній діяльності. Це процес усвідомлення і кристалізації особистістю власної сутності та розгортання її у вигляді реалізації потенціалу з його опредметненням у професійній діяльності [2, с. 7].

На думку Л. Ведернікової, головним аспектом у професійній підготовці майбутніх фахівців у вищому навчальному закладі має бути формування у них установок на творчу самореалізацію.

Теоретичний аналіз тлумачення категорії «самореалізації» вперше здійснено у працях А. Анг'яла, Ш. Бюллер, К. Гольдштейна, А. Маслоу, К. Роджерса, Е. Фромма та ін. Ця дефініція розглядається у різних значеннях: як повна реалізація власних можливостей (К. Хорні); прагнення людини до найбільш повного виявлення та розвитку своїх можливостей та здібностей (К. Роджерс); внутрішня активна тенденція розвитку себе – ототожнення з поняттям «самовираження» (Ф. Перлз), прагнення людини стати тим, ким вона може стати (А. Маслоу); самореалізація як призначення людини (Ф. Бекон, Л. Фейербах); складний багатогранний процес якісних перетворень у розвитку особистості, становлення цілісного образу «Я» (І. Кон).

Потреба у самореалізації є властивою людині від природи, впливає із інших природних потреб особистості, з одного боку, вона породжується ними, з іншого – спричинює, підпорядковує собі потреби особистості. Необхідними передумовами самореалізації є внутрішня активність особистості, усвідомлення нею своїх життєвих цілей, як елемент самовизначення, самосвідомості, самопізнання [2, с. 8].

З огляду на це, навчально-виховний процес у закладах освіти своєю змістовно-методичною спрямованістю має сприяти розвитку яскравих, здатних завжди перебувати в пошуку власних шляхів самореалізації індивідуальностей, для яких творчість є справжнім культом.

Смисл і логіка діяльності нової педагогічної школи полягає в досягненні одного з найважливіших і найскладніших мистецтв – мистецтва жити. Мистецтва – тому що таке життя є актом творчості і, як будь-який творчий процес, життєтворчість передбачає розробку й здійснення оригінального творчого задуму, поєднаного з діяльністю розуму, уяви, фантазії, передбачення, самопрограми [3, с. 60].

Творча праця є найбільш продуктивною, ефективною, а тому педагогічна творчість стає засобом формування індивідуальності, яка здатна творчо мислити, самостійно приймати рішення, брати активну участь у житті суспільства, вирішувати складні проблеми сьогодення, адаптуватися в умовах ринку, забезпечити конкурентоспроможність держави й свою особисто.

Ефективність педагогічної праці залежить від того, наскільки кожен учитель, викладач усвідомлює свої можливості в удосконаленні навчально-виховного процесу в школі, у вищому навчальному закладі та їх реалізує.

Творчі можливості – це система інтелектуально-творчих якостей та властивостей особистості, які сприяють успіху в творчій діяльності. Вона складається з таких підсистем: підсистеми спрямованості (мотиви, інтерес, потреби); підсистеми характерологічних особливостей особистості (цілеспрямованість, працездатність, сумлінність тощо); підсистеми здібностей (індивідуальних особливостей творчих процесів); підсистеми творчих умінь.

Необхідними індивідуально-творчими якостями творчої особистості майбутнього є: креативність мислення, інтуїція, творча уява, дивергентність мислення, оригінальність мислення, асоціативність мислення, інтелектуальна активність.

Інтелектуальна активність є інтегральним пізнавально-мотиваційним показником рівня розвитку творчої особистості, що базується на інтелектуальній ініціативі. Інтелектуальна ініціатива – це не стимулювання зовні продовження мислення, це продовження розумової діяльності за межами заданої ситуації, що не обумовлена ні практичними потребами, ні негативною оцінкою роботи [1].

Активність, ініціатива й творчий пошук педагогів – необхідна умова формування творчої особистості та шлях до самореалізації.

Ми схильні до думки, що у процесі навчання в університеті у кожного майбутнього вчителя має бути сформована готовність до професійної самореалізації.

І.В. Лебедик визначає готовність до професійної самореалізації майбутнього учителя як «якісний стан розвитку особистості, що фіксує його рівень розвитку як професіонала, визначається сформованістю професійної свідомості, мотивів досягнень у професії, спрямованістю на реалізацію професійного ідеалу у відповідних соціальних умовах, професійною компетентністю та працездатністю [5].

На нашу думку, педагогічна підготовка майбутнього магістра освіти має обов'язково готувати його до професійної самореалізації, й з цією метою в університеті має створюватися відповідне розвивальне середовище.

Під розвивальним середовищем ми розуміємо стимулюючий характер навчального процесу, оптимізацію взаємодії «викладач–магістрант», «магістрант–магістрант», створення матеріально-технічних умов, педагогічну і психологічну грамотність як викладача, так і студента.

Складником педагогічної підготовки має бути підготовка майбутнього магістра освіти до формування розвивального середовища в закладах освіти (школа, коледж, гімназія тощо).

У ході підготовки майбутніх магістрів освіти до формування розвивального середовища у загальноосвітніх закладах нами використані три основні види діяльності:

1. Теоретична – заснована на усвідомленні сутності та особливостей розвивального середовища з дітьми різного віку та студентською молоддю.
2. Теоретико-практична – орієнтована на цілеспрямоване оволодіння студентами психолого-педагогічними і методичними знаннями.
3. Практичне спостереження та аналіз практичної діяльності вчителя та робота з дітьми в період педагогічної практики.

Формування готовності майбутнього магістра освіти до організації розвивального середовища учнів забезпечується комплексом умов: соціально-психологічних, організаційних, педагогічних і дидактичних умов, що дозволяє ефективно втілювати форми, що сприяють формуванню готовності майбутнього вчителя до цього виду діяльності. У педагогіці категорія «умови» передбачає складові частини середовища.

У якості основних дидактичних принципів, що покладені в основу навчального процесу, визначено:

- цілеспрямований розвиток студентів на основі комплексної розвивальної системи, врахування індивідуальних особливостей; системність і цілісність змісту; провідна роль теоретичних знань; навчання на високому рівні труднощів; просування у вивченні матеріалу швидкими темпами; включення у процес навчання не тільки раціональної, а й емоційної сфери; проблематизація змісту; індивідуальний підхід до навчання; варіативність навчання; робота над розвитком кожного студента; єдність змістової й процесуальної сторін навчання.

Навчальна діяльність студентів в університеті має бути спрямована на отримання внутрішнього результату, на досягнення теоретичного рівня розвитку мислення, тобто спрямована на зміну самого себе як суб'єкта учіння.

Найбільш загальними напрямками цього процесу є інтеграція змісту педагогічної й фахової освіти з урахуванням профілю спеціальності; інтегровані курси з психолого-педагогічних та методичних дисциплін; формування педагогічного мислення, рефлексії, емпатії, що сприяє становленню майбутнього фахівця як творчого педагога.

Література

1. Вітвицька С. С. Основи педагогіки вищої школи : підруч. [за модульно-рейтинговою системою навчання для студ. магістр. / С. С. Вітвицька]. – К. : Центр учбової літератури, 2011. – 384 с.
2. Гупаловська В.А. Професійна самореалізація як чинник становлення особистості жінки: автореф. дис. ... канд. психол. наук: 19.00.01 / В.А. Гупаловська. – К., 2005. – 25 с.
3. Давыдов В.В. Проблемы развивающего обучения. Опыт теоретического и экспериментального психологического исследования / В.В. Давыдов. – М.: Педагогика, 1999. – 240 с.
4. Занков Л. В. Избранные педагогические труды / Л. В. Занков. – [3-е изд., доп.]. – М. : Дом педагогики, 1999. – 608 с.

5. Лебедик І.В. Підготовка майбутніх учителів іноземних мов до професійної самореалізації у процесі вивчення фахових дисциплін: автореф. дис. канд. пед. наук: 13.00.04 / І.В. Лебедик. – Кіровоград, 2007. – 18 с.

6. Сухомлинський В.О. Сто порад вчителю / Сухомлинський В.О. // Вибр.твори: у 5 т. – К., 1976. – Т .2. – С. 419-655.

7. Ушинський К. Д. Собрание сочинений: у 11 т. / Ушинський К. Д.; ред. кол.: А. М. Егонин, Е. Н. Медынский, В. Я. Струминский. – М.-Л.: АПН РСФСР, 1950. – Т. 8. – 575 с.